

ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ

УДК 321.728:328.122

Фісун О.А.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Мовчан У.І.

Національний інститут стратегічних досліджень (Київ)

ПЕРСПЕКТИВИ КОНСОЦІАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Аналізується сучасний політичний режим України; висвітлюються проблеми та недоліки політичної системи, обґрунтовуються альтернативні шляхи їх подолання. Розглянуто ідею республіканської держави та можливість її запровадження в Україні шляхом застосування окремих елементів моделі консоціальної демократії А. Лейпхарта.

Ключові слова: республіканська держава, держава-нація, консоціальна демократія, велика коаліція.

Фісун А.А., Мовчан У.И.

ПЕРСПЕКТИВЫ КОНСОЦИАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ

Анализируется современный политический режим Украины; освещаются проблемы и недостатки политической системы, обосновываются альтернативные пути их решения. Рассмотрена идея республиканской системы государства и возможность ее внедрения в Украине посредством применения отдельных элементов модели консоциальной демократии А. Лейпхарта.

Ключевые слова: республиканское государство, государство-нация, консоциальная демократия, большая коалиция

Fisun O, Movchan U.

PROSPECTS OF CONSOCIATION DEMOCRACY

This article analyses the current political regime in Ukraine; shows the problems and drawbacks of the political system; grounds the alternative ways to overcome them. It also investigates the idea of Republican state and the possibility of its implementation in Ukraine through the usage of some elements of Lijphart's consociation democracy.

Key words: Republican state, nation-state consociation democracy, grand coalition.

Останнім часом у політологічній літературі обговорюється проблема функціонування неklasичних варіантів демократії, які виникли за межами класичних європейських політій. Наприклад, світовий досвід запровадження так званої мажоритарної моделі в багатосегментних державах продемонстрував неспроможність цієї системи сприяти ефективному управлінню. В такому контексті увага дослідників все

більше зосереджується на пошуку альтернативних варіантів, які є адекватними процесам пізнього націо– та державотворення. Частина дослідників обговорює можливості альтернативних моделей, зокрема, так звану консенсусну демократію, завдяки якій можливе представництво всіх значимих суспільно-політичних груп. Питання про вибір системи є важливим через те, що воно є визначальним не тільки для переходу до демократії, але й для консолідації режиму.

Метою статті є визначення існуючих проблем, з якими стикається сучасна політична система України та пропозиція альтернативного шляху їх подолання.

Проблема конституційного транзиту відбиває проблеми українського суспільства, які пов'язані як із загальним структурно-історичними обставинами, так і зі структурою вибору політичних еліт, які існують сьогодні. Тобто це поєднання об'єктивного контексту і суб'єктивного політичного вибору в даному контексті, тобто йде мова про інверсійну логіку політичного транзиту взагалі, і одним із елементів цієї інверсійної логіки є те, що інститути демократії і, в першу чергу, інститути електоральної демократії в Україні почали працювати до проведення раціонально-бюрократичної трансформації держави, до побудови апарату сучасної модерної держави, яка виникає в період раннього Нового часу на Заході, де вже в кінці XIX ст. – поч. XX ст. відбувається демократизація раціоналізованих бюрократичних структур. В Україні інша логіка розвитку, одним із елементів якої виявляється ідея республіки, тобто побудови держави як такої собі „спільної справи”, а не „приватного володіння” окремих груп або сегментів суспільства. По суті, перехід до суспільства Модерну, що відбувався в період XV – XVIII ст., є складною трансформацією з усупільнення інститутів і побудови республіканських механізмів, де посада і та чи інша інституція перестає асоціюватися з управлінням як приватної вотчиною, „приватною справою” або „своєю власністю”, а починає розглядатися як „спільна справа”. Цей республіканський елемент є тією ниточкою, яка може вказати шлях розвитку України на найближчі 20 років. Завершення республіканської трансформації держави означає відновлення державної здатності (state capacity) у всіх секторах і сегментах життя, а також перетворення держави та її інститутів на інструмент розвитку для всіх, а не для окремих корпоративних, сегментних, соціальних, регіональних та інших сил суспільства.

Республіканська ідея в рамках України може мати кілька вимірів. Перш за все – це політичний вимір. Політична сфера є загальною сферою, вона не може бути колонізована приватними інтересами. Насправді, перед Україною стоїть дилема не демократії та авторитаризму (ми весь час намагаємося знайти про-демократичні сили і

антидемократичні), а між тими силами, які виступають за встановлення республіки і тими, хто продовжує виступати за розпорядження державною владою як своєю приватною власністю. Ця недовірішена проблема початку епохи Модерну стоїть перед Україною. Це основна колізія демократичних реформ в Україні. В результаті, суперечка про те, хто є демократом, а хто ні, заводить політичну науку в глухий кут, тому що накладаються схеми, які „не працюють” в умовах української дійсності.

Другий дуже важливий вимір – культурний. Мається на увазі те, що, можливо, Україна є прикладом специфічного шляху побудови сучасної нації. Можна звернутися до підходу професора Колумбійського університету А. Степана, який проводить відмінність між нацією-державою, яка виникає в Західній Європі в рамках класичного розвитку, і державою-нацією, яка будується зовсім іншим чином. До неklasичних випадків держави-нації А. Степан відносить Іспанію, Індію, Україну. Це означає, що є певне протиріччя, яке фіксується, наприклад, у політичній філософії, між універсальними принципами лібералізму і концептами демократії, зокрема поняттям „народу” та визначення меж „демосу”. Хто входить у поняття „народ”? Які критерії встановлюються для визначення поняття „народ”? Адже це поняття будується на принципах включення і виключення. У певному сенсі проект європейських націй-держав був спробою примирення гострих релігійних протиріч, в 19 ст. – примирення соціально-класових протиріч у рамках єдиного проекту нації, де на другий план відходять класові, релігійні та регіональні протилежності.

Концепція „республіки” передбачає інклюзивну концепцію нації, де виникає здоровий громадянський республіканізм, нове поняття громадянства, що будується на принципах включення.

Третій вимір – економічний. Він дуже тісно пов'язаний з роллю великих, середніх і локального масштабу фінансово-промислових груп. Мова йде про економічну революцію, яка схожа на ті економічні перетворення, що проходили в Європі на початку Нового часу, коли було поставлено питання про права „третього стану”. „Третій стан” вимагав переформатування всієї архітектури політичної системи та включення його інтересів у структуру функціонування політичної системи. Держави пізнього Середньовіччя, які

досягли досить високого рівня економічного розвитку, провели революцію, яка полягала в заміні політичного капіталізму новою моделлю – раціональним капіталізмом, який будується на прийнятті загальних правил гри. Одне з невіршених завдань українського розвитку якраз і полягає у відмові від моделі політичного капіталізму, який будується на ідеї преференцій для секторів, що отримують ренту, і перебудова її на модель включення всіх, яка не передбачає побудови якихось ієрархій, які будуються на різниці „допуску”. Парадокс демократії у відсутності „республіки” полягає в тому, що „де-факто”, будучи рівними, громадяни держави виявляються нерівними, тому що вони стратифіковані за різними групами, маючи різні політичні, культурні та економічні можливості. Внаслідок цього держава 21 століття фактично є багатоукладною системою, де є просунуті сектора економіки, величезний сектор економіки епохи „вугілля і сталі” з відповідними методами індустріальної організації не тільки бізнесу, а й політики, сектори феодального і рабовласницького укладу. Це все ставить серйозні виклики перед українською політичною та інтелектуальною елітою.

Щодо проблем нинішньої Конституції, то постає питання: вони полягають в конституційно-юридичних факторах, чи вони в інверсійній динаміці політичного розвитку? Скоріше, в умовах держави-нації, а не нації-держави, не можуть працювати класичні механізми демократії. Не можуть працювати механізми парламентської демократії конкурентного типу як у версії чистого парламентаризму, так і у версії чистого президенціалізму. Чому? Тому, що вони в умовах безлічі соціальних розмежувань призводять до виникнення багатосегментного суспільства, де немає єдиного загального поділу, як в Європі, на правих і лівих, які по черзі знаходяться при владі.

Україна має більшу кількість соціальних розмежувань саме тому, що вона не класична нація-держава, а держава-нація. Це означає багатосегментність і те, що демократичний спосіб визначення переможця не діє ні в умовах парламентаризму, ні в умовах президенціалізму, оскільки переможці та переможені завойовують приблизно рівну кількість голосів і виникає ситуація конституційного глухого кута. Вихід полягає в параконституційних практиках. Якщо ми подивимося на

вирішальні моменти української сучасної історії, то побачимо, що конституційна машина починала працювати тільки тоді, коли відбувалася відмова від формальних конституційних норм, починаючи з прийняття Конституції 1996 р., переглядування другого туру президентських виборів 2004 р. і формування правлячої коаліції після президентських виборів 2010 р.. Тобто тільки після відмови від формальних конституційних правил машина починає працювати.

Таким чином, в умовах інверсійного транзиту і неможливості побудови нації-держави (тому всі можливості цієї побудови закінчувалися громадянською війною), в умовах побудови держави-нації варіантом рішення є конституційне експериментування – пошук вирішення конституційних суперечностей, закладених у тому числі Конституцією як варіанта 1996 р., так і варіанта 2004 р.

Одним із найбільш перспективних напрямів дослідження може бути теорія консоціальної демократії А. Лейпхарта. Мажоритарна демократія визначається як непридатна для багатосегментних суспільств, тому що принцип „переможець отримує все” і концентрація влади дозволяють домінуючій групі або коаліції груп захоплювати владу, що приводить різні меншини в стан постійної опозиції. У той же час визначальною рисою консоціалізму є та, що еліти уникають вироблення рішень простою більшістю. Замість цього вони шукають способи акомодатії політичного конфлікту шляхом досягнення компромісу і мирної згоди через побудову більш широких коаліцій [1]. Спробуємо розібратися в походженні, основних положеннях та еволюції теорії консоціальної демократії, а також дослідимо можливість її застосування в Україні.

А. Лейпхарт запозичив термін „консоціальної” з робіт Альтузія для пояснення стабільності в поляризованих державах із безліччю соціетальних розмежувань, і вперше використав його в роботі 1968 р. „Політика акомодатії”, присвяченій політичній системі Нідерландів, проте вона не отримала широкого розповсюдження [2]. Основні положення підходу А. Лейпхарта були представлені у відомій статті „Консоціальної демократії”, що вийшла в журналі *World Politics* в 1969 р. [3]. У наступних роботах основний концепт А. Лейпхарта дещо змінився, важливі уточнення були зроблені в роботі

„Демократія в багатоскладових суспільствах” 1977 р. [4], але з початку 1990-х років саме поняття залишається постійним. Так, консоціональну демократію А. Лейпхарт визначає через чотири її основні характеристики:

- (1) велика коаліція,
- (2) пропорційність,
- (3) автономія сегментів,
- (4) право вето.

Тільки перший з цих пунктів – велика коаліція – був розглянутий в статті 1969 р.

Також, А. Лейпхарт робить відмінність між первинними і вторинними характеристиками, а саме: велика коаліція і автономія є ключовими, тоді як дві інші – займають нижчу позицію.

А. Лейпхарт розводить свої терміни „консоціональна демократія”, „спільне здійснення влади” (power-sharing) і „консенсусна демократія” [5, р.6]. Спільне здійснення влади ширше поняття консоціоналізму, тому що існують і інші шляхи розподілу влади: наприклад, через федерацію, періодичні і тимчасові коаліції, уряди, що чергуються, поділ влади, а також колегіальні інститути [6, р.37]. Очевидною різницею між консоціональною і консенсусною моделями виступає те, що остання визначається в термінах з чотирьох, а пізніше – з десяти характеристик. Друга очевидна відмінність полягає в тому, що чотири принципи консоціональної демократії ширші, ніж риси консенсусної демократії, які справляють враження більш близьких. Наприклад, консоціональна велика коаліція може приймати форму консенсусного, широко представленого, багатопартійного кабінету коаліції, але вона може також приймати інші різні форми такі, як неофіційні консультативні механізми і президентства, що чергуються (яке можна розглядати як послідовну „велику коаліцію”). Крім того, для консоціональної демократії включення всіх значних груп населення, а не всіх партій, є більш важливим, особливо, коли ці групи і партії не збігаються. Федералізм є лише одним із способів встановлення автономії груп.

Найбільш важливим елементом консоціонального принципу (а саме пропорційності) є пропорційна виборча система, але вона також включає пропорційність у багатьох інших сферах здійснення влади (наприклад, призначення на державну службу і пропорційний розподіл державних коштів). Право вето з боку різних меншин – більш широке

поняття, ніж проста вимога наявності абсолютної більшості для внесення поправок до конституції. Крім того, характеристики консенсусної моделі з двопалатною системою, судовим контролем, і незалежними центральними банками не є частиною консоціональної моделі *per se*. Ці відмінності можна підсумувати таким чином: консоціональна та консенсусна демократії мають більшу площу перекриття, але жодна з них повністю не охоплює іншу. Це означає, що консоціональна демократія не може розглядатися як особлива форма консенсусної демократії і навпаки. Нарешті, хоча обидві – консоціональна і консенсусна – демократії є найбільш придатними формами демократії для розділених суспільств, консоціоналізм являє собою більш сильні „ліки”. Наприклад, у той час як консенсусна демократія надає безліч стимулів для широкого поділу влади, консоціоналізм вимагає цього і передбачає, що всі значні групи будуть включені в управління. Аналогічним чином, консенсусна демократія сприяє, тоді як консоціональна демократія вимагає автономію сегментів. Отже, для найбільш глибоко розділених суспільств А. Лейпхарт рекомендує консоціональну, а не просто консенсусну систему [5, р.8]. Незвичність робіт А. Лейпхарта полягає в критиці класичної мажоритарної концепції демократії та її невідповідності викликам, які постають перед багатосегментними суспільствами з різкими соціетальними розмежуваннями. Мажоритарна інтерпретація основного визначення демократії полягає в тому, що демократія означає „управління з боку більшості народу”. Прихильники цієї інтерпретації доводять, що більшість повинна керувати, а меншість – перебувати в опозиції. Прихильники консоціональної моделі демократії стверджують, що виникає певна несумісність: з одного боку, первісний зміст демократії в тому, що „всі, на кого впливає певне рішення, повинні мати шанс брати участь у прийнятті цього рішення”, а з іншого – „воля більшості повинна переважати”. Але мажоритарники відповідають, що цю несумісність можна уникнути за двох основних умов. По-перше, відкидання меншин має пом’якшені наслідки, більшість і меншість правлять по черзі, тобто якщо нинішня меншість на наступних виборах може стати більшістю, а не буде приреченою на постійну опозицію. Друга умова полягає в тому, що в однорідних суспільствах найбільші

політичні партії не надто відрізняються між собою своїми політичними вподобаннями, тому що їм властива тенденція зміщення до політичного центру [7].

У менш однорідних багатосегментних суспільствах неklasичного типу жодна з цих умов не може бути застосована. Політичні курси, які відстоюють головні партії, мають тенденцію різнитися між собою, а відданість виборців тій чи іншій партії часто буває більш непохитна, зменшуючи шанси, що головні партії будуть чергуватися, здійснюючи урядові повноваження. Тим більше в багатосегментних суспільствах, де фактично кожен сегмент має свої власні політичні партії, зацікавлені групи та засоби комунікації – гнучкість, необхідна для мажоритарної демократії, навряд чи буде існувати. За таких умов управління на основі мажоритарних принципів не тільки недемократичне, але й небезпечне, тому що меншини, не маючи доступу до влади, будуть відчувати себе відкинутими і дискримінованими, і можуть перейти від підтримки режиму до його революційної зміни. Такі суспільства вимагають специфічної неklasичної моделі демократії, яка робить акцент не на чергуванні більшості і опозиції при владі (як у класичній формі), а на консенсусі, моделі, яка швидше приваблює різні групи до влади, ніж відкидає, яка намагається максимізувати спектр панівної більшості, замість відносної більшості: а саме, як мінімум, консенсусної, а як максимум, консоціальної демократії [8].

Ключовим моментом, що визначає ефективність або неефективність консоціальної моделі, є „екстраконституційні” чинники, пов'язані з функціонуванням політичної системи в цілому, особливо форматом дії партійної та електоральної систем. Як зазначалося вище, в українській практиці спостерігається рівновага політичних сегментів або ледь помітне переважання одного з них, в минулому часте виникнення фази коабітації, що блокувала політичний процес, все це періодично ставить на порядок денний питання: яким чином можливо нейтралізувати вузькі місця політичної системи в Україні? За таких умов необхідно шукати нові шляхи вирішення проблем, пов'язаних як з пошуком нової концепції демократії, так і з пошуком нової конфігурації інституційного дизайну політичних інститутів. Одним із варіантів рішення може бути використання деяких

принципів консоціальної демократії А. Лейпхарта.

Так, одним із найбільш перспективних елементів, здатним частково розвантажити вузькі місця української політичної системи, є принцип „великої коаліції”. Стиль правління в консоціальної моделі заснований на побудові коаліції інтересів. Оскільки в багатосегментних суспільствах ставки в політичній грі часто піднімаються високо, то небажано уподібнювати політику гри з нульовою сумою: тому для них більше підходить „велика коаліція”, а не схема „уряд проти опозиції”. При розробці „нормальних” демократичних конституцій ця дилема вирішується встановленням влади простої більшості для звичайного перебігу справ, і спеціальної абсолютної більшості на період прийняття важливих рішень (наприклад, зміни конституції) [9, с. 86-87]. Найважливішу рису „великої коаліції” становить не її конкретний інституційно-нальний лад, а участь лідерів найбільших політичних сегментів в управлінні багатоскладовим суспільством. Помірність позицій і готовність до компромісу є необхідними умовами для формування „великої коаліції”. В цьому сенсі, перспектива участі в уряді – потужний стимул для поміркованості і компромісу, оскільки в цьому випадку зводиться до мінімуму ризик бути обманутим іншими партіями чи власним необгрунтованим оптимізмом з приводу їх готовності до примирення. Будучи разом при владі, партії, що не цілком довіряють одна одній, отримують важливу гарантію безпеки [9, с.89].

„Велика коаліція” може досягатися, наприклад, завдяки широкому представництву у виконавчому органі за допомогою таких конституційних вимог: уряд формується шляхом рівного представництва двох етнополітичних груп (Бельгія); надання всім партіям, які подолали 5% бар'єр, право бути представленими в уряді (ПАР, 1994-99); рівне представництво двох головних партій в кабінеті і чергування між двома партіями на президентському посту (Колумбія, 1958-64); або постійне „резервування” президентського поста однією групою, а прем'єр-міністра – іншою (Ліван) [10, с. 168].

Таким чином, завдяки цьому механізму можливе створення працюючої більшості, де будуть представлені всі значущі соціально-політичні групи. Велика коаліція відходить від принципу „переможець отримує все”, що дуже важливо для української політичної

системи. Вона створює механізми, де існуючий паритет сил не призводить до патових ситуацій, а, навпаки, генерує співпрацю.

У своєму класичному вигляді теорія А. Лейпхарта була створена для країн з парламентською формою правління і пропорційної виборчої системою. Але в той же час критики відзначають, що в умовах багатосегментних суспільств значна пропорційність призводить до невизначеності результатів, що може спричинити дисбаланси і колапс системи. Значна фрагментація партійного поля ускладнює створення навіть мінімально вирашних коаліцій.

Щодо інших елементів консоціальної демократії, наприклад, пропорційності результатів, то А. Лейпхарт вказує на те, що крайня форма пропорційності також небажана, як і мажоритарна система. Для змішаних режимів більш підходить така електоральна формула, яка запобігає партійну фрагментацію або обмежує її. Високий рівень партійної фрагментації може мати різні, іноді важкопрогнозовані наслідки для парламентської більшості та її ставлення до президента. Тому необхідно дотримуватися формату помірної пропорційності, яка досягається за рахунок зниження магнітуди округу та / або введенням загороджувального бар'єру.

Консоціальна демократія А. Лейпхарта може вирішити ключову проблему напівпрезидентських систем – перманентну залежність президента від формування коаліцій у парламенті. А. Лейпхарт в рамках своєї теорії розробив конкретні інституційні механізми, завдяки яким забезпечується пропорційне представництво всіх значущих соціально-політичних груп, а замість механізму „уряд проти опозиції” класичної демократії пропонується принцип „великої коаліції”.

Теорію А. Лейпхарта можна розглядати як досить перспективний шлях подолання політичної кризи в умовах приблизної рівноваги сил політичних сегментів, або відносного (але не абсолютного) переважання одного з них, що відрізняє в

тому числі і політичний розвиток України. Також слід зазначити, що концепція консоціальної демократії А. Лейпхарта може бути досить актуальною в умовах пошуку українського рецепта побудови стабільної та ефективної демократичної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Andeweg R.B. Consociational Democracy / R.B. Andeweg // Annual Review Political Science. – 2000. – Vol. 3. – P. 509-536.
2. Lijphart A. The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands / A. Lijphart Berkeley: University of California Press, 1968
3. Lijphart A. Consociational Democracy / A. Lijphart // World Politics. – 1969. – Vol. 21(2). – P. 207-525.
4. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Пер. с англ. под ред. А.М. Салмина, Г.В.Каменской. / А. Лейпхарт. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
5. Lijphart A. Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice / A. Lijphart . New York: Routledge, 2008.
6. O'Leary B. Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments”. in From Power Sharing to Democracy: Post-Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies. Ed. S.Noel. Montreal: McGill-Queen's Press, 2005. – P. 3-43.
7. Lijphart A. Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries / A. Lijphart. – New Haven: Yale University Press, 1984. – 291 p.
8. Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-six Countries / A. Lijphart. – New Haven: Yale University Press, 1999. – 351 p.
9. Лейпхарт А. Со-общественная демократия / А. Лейпхарт // Полис. – 1992. – №3. – С. 86-99.
10. Лейпхарт А. Конституционный дизайн для расколотых обществ / А. Лейпхарт // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. – Вып. 6. – Харьков: Константа, 2009. – С. 165-179.